

Geografie města – úvod

Co je to město?

Vývoj vědní disciplíny

Vývoj geografie města jako disciplíny

Urbánní geografie jako taková vstřebává podněty a postupy vznikající mnohdy v jiných, i negeografických, disciplínách – je tedy zřejmé, že klasifikace přístupů ke studiu měst může být postavena na celé řadě kritérií. mluvíme o tzv. teoretickém pluralismu. Zejména v proměnlivém prostředí současné geografie je často obtížné vymezit objekty a subjekty studia v rámci urbánní subdisciplíny. Současná urbánní geografie je často kombinací současných a minulých konceptů a přístupů. Řada autorů, jejichž předmět zájmu leží výsostně v prostředí města, se neidentifikuje jako urbánní geografové a zařazují se do oblasti politické, kulturní či sociální geografie.

V počátcích geografie města jako relativně samostatné vědní disciplíny bylo možné geografické studie týkající se měst dělit následovně:

- „site and situation“ studie – zabývají se fyzickými a lokalizačními kvalitami prostředí, ve kterém dochází k rozvoji městského osídlení;
- studie městského osídlení – zkoumají prostorové rozmístění měst, sítě měst, jejich konektivitu, městská zázemí;
- studie městské morfologie – popisují vnitřní strukturu města a její vztah k jednotlivým historickým fázím vývoje města;
- studie historického vývoje měst – zabývají se změnami městských forem, kulturními variacemi města v širším regionálním prostředí.

Do konce 19. století byla geografie zcela dominována regionálním přístupem a dílčí specializace se začaly rozvíjet až počátkem století 20. Geografie měst jako autonomní subdisciplína se začala vydělovat v souvislosti s pokusy interpretovat lokalizaci a charakter města jako důsledek přírodních faktorů. Práce Raoula Blancharda z roku 1911 pojednávající o Grenoblu je považována za první klasickou studii pojednávající o městě.

Po první světové válce se do popředí dostaly morfologické studie měst popisující krajinu měst – od prostého popisu se postupně přecházelo ke složitějším analýzám rozvoje uliční sítě a změn využití půdy ve městech. Do té doby silná spolupráce s historickými vědami se přiklonila k orientaci na disciplínu urbanismu a prostorového plánování. Jako poslední významný počín tohoto vědeckého období bývá uváděna Smailesova *Geography of Towns* z roku 1953 s tématy jako např. původ měst, města a kultura, městská morfologie.

Druhá polovina 20. století přinesla především obecný proces postupné fragmentace urbánní geografie – znamenalo to průnik specializovaných témat do obsahu disciplíny (sociální geografie města, městská ekonomie, městské služby, apod.). Zároveň v řadě případů přestalo být město vnímáno jako diskrétní (tj. jasně ohraničená a definovaná) jednotka či fenomén – témata jako deindustrializace či segregace, ač povětšinou spojována s městským prostředím, byla chápána jako svou podstatou ekonomické či sociální problémy, ovšem s nejsilnějším vyjádřením v prostoru měst. Na druhou stranu začal „urbánní pohled“ pronikat i do jiných sociálních a ekonomických disciplín, stejně jako geografické chápání prostoru a místa.

přístup	města v prostoru	města jako místo
TRADIČNÍ	počátky měst růst měst	morfologie měst
PROSTOROVÉ ANALÝZY	urbanizační proces rank-size rule studie ekonomické základny klasifikace měst teorie centrálních míst	sociální ekologie přirozené oblasti sociální oblasti segregace
BEHAVIORÁLNÍ	městské systémy městské služby trh práce finanční služby	rezidenční změny spotřebitelské chování trh s byty image města
SPOLEČENSKÁ RELEVANCE	dopady městské ekonomiky plánovací městské systémy kontrola investic	městské problémy místní politiky
STRUKTURALISMUS	skryté struktury společenské formace	skryté struktury
HUMANISMUS	kvalita života life-worlds	význam místa lidé ve městě
KULTURNÍ	post-moderní města	sociální konstrukce semiotika města

environmentalismus/humánní ekologie

V první polovině 20. stol. geografie města odrážela obecnější geografické zájmy zkoumající vztahy mezi lidskou společností a geografickým prostředím. Sem tedy spadají převážně popisné studie zabývající se vznikem a rozvojem měst (ve smyslu „site“ a „situation“) a všímající si mj. otázek reliéfu,

klimatu, apod. Zprvu jednoduché studie vytvořily základ pro pozdější morfologické výzkumy, ať už měst či městských systémů.

Přesun pozornosti z environmentálních faktorů k otázkám územní ekonomiky našel v inter-urbánním výzkumu odezvu v podobě Christallerovy teorie centrálních míst, v intra-urbánním zkoumání pak odezvou byl nástup tzv. „urban ecology“ přinášející do geografie města společenské aspekty.

Do přístupu městské/humánní ekologie lze zahrnout i první a pravděpodobně dosud nejsystematičtější pokus o vytvoření (sociologické) teorie města. Právě v pracích chicagské školy humánní ekologie 20. let (práce Roberta Parka a jeho kolegů z chicagské univerzity – Burgess, Wirth, Thomas) mohou být vysledovány základní elementy ekologického přístupu. Objektem urbánních analýz bylo město jako ekologická komunita, v rámci které probíhalo soupeření mezi obyvateli ústící do funkčních adaptací mezi nimi a prostředím. Studovány byly elementární ekologické principy konkurence, sukcese, selekce a dominance. Prvotní debaty s geografickým nádechem se týkaly především Burgessova modelu koncentrických zón a následně i Hoytem vytvořeného sektorového modelu. Nepominutelný je také pokus o formulaci kulturní teorie města v podobě Wirthovy teze „urbanism as a way of life“. Tento přístup byl významně ovlivněn sociálním darwinismem

Počátky městské sociologie

Ferdinand Tönnies

Německý sociální filozof zkoumající rozdíl mezi vesnickým životem předindustriální společnosti a městskou společností průmyslového věku. Popisoval přechod od komunity založené na víceméně osobních vztazích k hlouběji odosobněné městské společnosti.

Émile Durkheim

Podobně jako Tönnies rozlišoval mezi tzv. mechanickou, danou solidaritou předprůmyslové vesnické komunity a tzv. organickou solidaritou města založenou na vztazích mezi členy sociálně a profesně diverzifikované městské společnosti.

Georg Simmel

Věnoval se městům jako symbolu modernity. V esej Metropole a kulturní život vidí město jako uskupení různých, vysoce proměnlivých objektů a forem činností. Vedle příležitostí seberealizace, které město jedinci dává, na něj útočí neustálými podněty, reakcí jedince tak zaujmutí pozice odstupující od ostatních, anonymita. Významný inspirátor chicagské školy.

(Marx, Engels, Weber – viz dále)

pozitivismus

Během 50., 60. a 70. let byla (nejen) urbánní geografie výrazně ovlivněna lokalizačními analýzami na pozadí převládajícího pozitivistického přístupu. Pojetí geografie jako "prostorové vědy" (spatial science) se do problematiky studia měst promítlo dvojnásobným způsobem. První z přístupů chápal město jako bezrozměrný bod na mapě a předmětem studia byly především regionální systémy městských sídel. Alternativou pak byla orientace na zkoumání vnitřní struktury města. Společná oběma přístupům pak byla snaha o odkrytí obecných zákonitostí prostorového uspořádání (geographical patterns). Geografové věřili, že faktorem každé prostorové struktury ve městě je prostorový proces (tedy příčina s prostorovým charakterem, jejíž působení lze zobecnit a oddělit od společenského kontextu). Výsledkem byly generalizace a zobecnění jednotlivých lokalizačních typů a vnitřních městských struktur. V tomto období, nazývaném jako kvantitativní revoluce, byl výzkum navíc významně podpořen vyspělými statistickými nástroji, včetně vícerozměrných statistických metod. Kvantitativní revoluce vedla ke zvýraznění těch témat městského výzkumu, které bylo možno kvantifikovat. Významným stimulem bylo „znovuobjevení“ Christallerovy teorie centrálních míst v 60. letech 20. století, které nastrovalo řadu dalších prostorových analýz (klasifikace sídel, výzkum velikosti městských populací a hustot zalidnění).

Na poli vnitroměstských analýz pak byla frekventovaná témata etnické segregace, trhu bydlení, vnitroměstské migrace, využití půdy, cen pozemků, apod.).

behavioralistický přístup

Behavioralistický přístup jako takový nebyl kritikou pozitivistické filosofie - naopak sdílel cíl nalezení obecných zákonů prostorového chování. Je však velice obtížné precizně definovat behaviorální přístup v urbánní geografii. Byl vyvinut z kritiky zjednodušeného konceptu lidského chování obsaženého v neo-klasických a ekologických přístupech. Behaviorální přístup usiloval o implementaci

více realistického přístupu do geografických modelů za využití psychologických a antropologických metod a poznatků. Vytvořil zásadní rozdíl mezi objektivním prostředím a kognitivním obrazem onoho prostředí. Výsledkem byl posun v měřítku urbánního studia - od makroměřítkových studií k mikroúrovni jednotlivce či malé skupiny obyvatel - větší důraz byl rovněž kladen na proces samotný než na výslednou strukturu. V urbánní geografii byly behavioralistické přístupy aplikovány při modelování rezidenční mobility či při studiu vnímání image jednotlivých částí města různými skupinami obyvatelstva. "Inženýrský" přístup k zachycení rozhodovacích mechanismů a vyplývajících prostorových dopadů přímo nabízel využití urbánní geografie v praxi městského a regionálního plánování.

Strukturalistické přístupy

Vzrůstající naléhavost sociálních problémů na začátku 70. let vedla k objevu sociálních témat (deprivace, nerovnost, exkluze) i v prostředí urbánní geografie. Při hledání příčin je pozornost věnována zejména principům a aktérům přerozdělování zdrojů ve městech a zkoumání dosažitelnosti zdrojů pro jednotlivé skupiny městského obyvatelstva. Každé lidské chování je ve strukturalistickém pojetí podmíněno skrytými společenskými či ekonomickými strukturami

(neo-)marxistické přístupy

Postupný přechod od explicitně prostorových témat vedl v kontextu marxistické geografie k hledání širších souvislostí existence a chápání města. Neudržitelnost studia města izolovaného od vnějších politických a ekonomických vlivů předznamenala rychlý vývoj politicko-ekonomického přístupu v urbánní geografii. Urbánní struktura je dle marxistů odrazem třídních, ekonomických a společenských zájmů, mozaika investic a výnosů z investic do území. Neo-marxističtí geografové vycházeli z myšlenek Karla Marxe – ten však nikdy o městě jako takovém nepsal, na rozdíl od jeho současníka Fridricha Engelse (Engelsův detailní popis Manchesteru).

Henri Lefebvre

Patří mezi hlavního inspirátora neo-marxistických geografů. Posunul chápání města z pozice místa směrem k prostoru (place vs. space), tzn. zabýval se městem jako součástí širšího sociálního, ekonomického a institucionálního uspořádání (kapitalistické společnosti). Každé společenské uspořádání si dle Lefebvra vytváří specifické prostorové praktiky, vytváří různé reprezentace prostoru (zobrazuje prostorové vztahy) a produkuje i specifické prostory reprezentace (různým místům/prostorům přiřazuje různé významy a hodnoty). Prostor města vytvářený danou společností tak představuje systém (fyzických) pravidel, podmínek a omezení, ve kterých se odehrávají životy městského obyvatelstva. Každé společenské uspořádání tak do prostoru města přidává nové struktury, organizuje jiným způsobem denní či měsíční rytmy obyvatel – tj. produkuje jiný typ prostoru.

David Harvey se zaměřil na nové uchopení Marxových ústředních ekonomických teorií. V roce 1977 (inspirován Lefebvrem) upravil obecný rámec pro analýzu systému města v kapitalistické ekonomice založený na principu oběhu kapitálu. Zisk/nadhodnota je tvořen v procesu výroby. Je-li v produkčním okruhu vytvářena nadhodnota, může být přesouvána do druhého okruhu, kde je investována do fixního kapitálu či do spotřebního fondu. Obě formy investic mají přitom dopady do fyzické formy města. Tok kapitálu ve terciérním okruhu, kde je využíván k investicím do výzkumu a technologií a k sociálním výdajům, je částečně závislý na státní intervenci. Téma je tedy založeno na roli města při generování zisku plynoucího z (průmyslového) kapitálu. Zisk je dán mj. úsporami z rozsahu vázanými na aglomeraci. Typické městské prostory proto mohou být chápány jako fenomén vytvořený ekonomickými procesy. Tento rámec byl dále Harveyem rozpracováván a modifikován, např. témata financí a role fixního kapitálu či prostorové mobility kapitálu a pracovní síly.

Ve svém díle *The Urban Question* Castells rozlišuje různé úrovně (subsystémy) sociálního systému - ekonomický, politický a ideologický. Zejména ekonomická úroveň přitom nepřímou ovlivňuje strukturu celku. Prostorová struktura je vnímána jako reflexe často protichůdných procesů probíhajících v rámci i mezi zmíněnými úrovněmi. Podle Castellsa jsou jednotlivé úrovně v městském systému kombinovány specifickým způsobem. Ideologická úroveň je reprezentována symbolickým prostorem, tj. formou fyzického prostředí, která symbolizuje různé společenské významy a hodnoty. Politická úroveň je reprezentována institucionálním prostorem - uspořádáním místní správy a městské administrativy. Specifičnost města je dána jeho rolí v oblasti spotřeby - města jsou jednotkami kolektivní spotřeby, kde se stát soustavně angažuje v reprodukci pracovní síly prostřednictvím nabídky kolektivně konzumovaného zboží a služeb (vzdělávání, zdravotní péče, veřejná doprava, apod.).

Dalšími autory byl marxistický koncept aplikován i na jiné specifické městské problémy, jako jsou např. bydlení a rezidenční struktura, realitní trh. Zvýšená pozornost byla věnována i řízení města, plánování a poskytování městských služeb.

neo-weberianství

Neo-weberianství nabízí jiný pohled na ekonomiku, třídu a stát. Ekonomika nemá rozhodující roli jako v případě neo-marxismu a výrobní vztahy nemají takový význam pro určení společenské třídy. Z weberianského pohledu jsou třídy daleko silněji strukturovány tržními silami a výměnnými vztahy v oblasti spotřeby.

Jde o přístup, který se rozvinul v britském prostředí 60. let a jehož hlavními představiteli jsou John Rex a Ray Pahl.

Prominentní roli v této teorii hrají tzv. městští manažeři (urban managers), kteří kontrolují přístup ke zdrojům prostřednictvím souboru pravidel a procedur. Patří sem např. realitní agenti, vlastníci půdy, developeři, stavební společnosti a finanční instituce. Manažerský přístup představoval doplněk či dokonce korigování, předcházejících teorií, ať už neo-klasických či behavioralistických, zaměřených na individuální rozhodování.

Mezi slabiny Pahlův přístup patří přecenění míry autonomie městských manažerů. Ve většině případů jsou jejich aktivity výrazně určovány pravidly tržního hospodářství nebo politickými direktivami centrální vlády a v rámci teorie s nimi nelze pracovat jako se zcela nezávislými proměnnými (jak Pahl původně zamýšlel). Jako důsledek kritiky Pahl přehodnotil roli městských manažerů - jsou prostředníky mezi soukromým a veřejným sektorem.

humanistický přístup

Humanistický přístup v geografii je založen na filosofických směrech interpretujících významy - idealismu, fenomenologii a existencialismu. Humanisté trvali na tom, že těžištěm zájmu v sociální vědě je subjektivní význam. Ústředním motivem humanistického přístupu bylo studium způsobů, jakými jedinci vnímají a interpretují své okolí. Cílem bylo odkrytí jednotlivých významových vrstev v (městské) krajině. Praktická aplikace humanistického přístupu je složitá - neobejde se bez určité míry angažovanosti výzkumníka, schopnosti empatie s různými společenskými skupinami v různých kontextech.

V 70. letech se začíná oslabovat pozice urbání geografie jako jedné z nejdynamičtějších subdisciplín ve spektru geografických oborů. Tento zdánlivě negativní vývoj souvisel s postupným pronikáním městské problematiky do ostatních disciplín - jinými slovy i ostatní geografické disciplíny si stále více osvojovaly městský prostor coby pole zkoumání (urban impasse). Zmíněný posun byl vyvolán společenskou poptávkou, kdy vzrůstal počet obyvatel žijících ve městech či městským způsobem života a kdy ekonomický a politický význam (některých) měst intenzivně rostl. Velké množství geografických témat bylo tak více či méně spjato s městy. Urbání geografové tak museli reagovat jednak na vznik nových typů městských problémů a témat a jednak na změny v širší sociální teorii postmoderní éry.

Dekáda 80. let byla ve znamení stále silnější integrace urbání geografie do mainstreamu sociálních věd. Po dlouhou dobu byla urbání geografie závislá na selektivním čerpání často již zastaralých ekonomických nebo sociologických témat. Přijetí neo-marxistického, resp. neo-weberianského konceptu otevřelo pro urbání geografii širší oblasti ekonomie, sociologie a především politiky, stejně jako začalo docházet k intenzivnějším výměnám informací mezi urbání geografii a ostatními sociálními vědami.

postmoderní období

Urbání geografie byla v postmoderním období od konce 80. let (i když ne tak výrazně jako ostatní geografické subdisciplíny či sociologické vědy) pod částečným vlivem tzv. cultural turn, tj. příklonu k nematerialistickému pojetí geografického výzkumu. Projevem tohoto přístupu byl důraz kladený na kulturní procesy, hermeneutické postupy, ikonografii městské krajiny, interpretaci významů, hodnot, norem, symbolů a imaginací. Rozdíl mezi „materialistickým“ a „nematerialistickým“ proudem v rámci geografie města lze dokumentovat například na procesu gentrifikace – určitou skupinou autorů byla popisována na základě hmatatelných faktorů, jakým je třeba úroveň nájmu, další autoři naopak studovali gentrifikaci jako změnu přístupu střední třídy vůči centru města.

Výsledkem bylo tvrzení, že nelze mluvit o „jedné geografii města“, ale že existuje celý soubor různých „geografií“ daného města.

Postmoderní prvek ve výzkumu měst se projevuje uznáním diverzity v oblasti etnické, spotřební či životních stylů. Tato diverzity je pak reflektována i v krajině města (např. ve formě postmoderní architektury). Další významnou sférou postmoderního přístupu k městu je studium vlivu masmédií, tvorba symbolů a symbolické krajiny ve městech, či vytváření tzv. hyperreality. V neposlední řadě je zvýšená pozornost věnována fenoménu spotřeby a jejího vlivu na utváření pozice/identifikace jednotlivce v městské společnosti a prostoru.

Dear a Flusty vidí jako hlavní témata postmoderní urbánní geografie následující okruhy:

- fragmentace města (etnická, ekonomická);
- globalizace;
- polarizace;
- cybercities.

V urbánní geografii posledních let převážily pravicové přístupy. Významně ovlivňují jak teoretická východiska (konceptualizaci urbánních problémů), tak reálně aplikované strategie městské politiky.

Neoliberalní myšlení se nejvýrazněji profilovalo na třech tématech, které svého času dominovaly britské urbánní geografii. Prvním z nich byla deindustrializace zasahující vnitřní města. Jako metoda ekonomické regenerace byla zvolena podpora volného podnikání a oslabení státní kontroly. Podstatným způsobem bylo ovlivněno mnoho oblastí městské politiky - docházelo k vytváření městských rozvojových korporací, městských akčních skupin či dokonce k vytváření speciálních rozvojových zón s upravenými legislativními podmínkami. Přes diskutabilní výsledky bylo ovlivnění formy městského managementu v mnoha britských městech hluboké a trvalé.

Druhým tématem (v britském prostředí) byla snaha centrální vlády kontrolovat výdaje místních úřadů, které v řadě případů realizovaly rozsáhlé veřejné investice. Takováto politika podmiňovala rozvoj města jeho atraktivitou pro privátní investory, přítomností kvalifikované pracovní síly a vyššími příjmovými skupinami spotřebitelů.

Třetím příkladem souvisejícím s výše uvedeným je vzestup tzv. městského podnikání (urban entrepreneurialism). Podstatou je zvýšený konkurenční boj mezi městy za cílem získání investic, přilákání pracovní síly či prestižních aktiv a událostí. Jak uvádí Harvey, podstatnou roli zde budovaná image města ("the mobilisation of the spectacle"), která v post-fordistických městských ekonomikách hraje stále významnější úlohu.

Vývoj 90. let je tak charakterizován změnou role města. Městské prostory již nejsou objektem zkoumání per se, nýbrž se stávají kontextem, arénou, ve které se odehrávají ekonomické, kulturní, politické a sociální procesy. Snahou geografů již není simplifikace města do několika typů, ale naopak postžení jeho komplexity, strukturace a významů pro jedince či skupiny obyvatel.

Urbánní geografie jako geografická subdisciplína má budoucnost. Města jsou významnými hráči v procesech akumulace kapitálu, rozšiřování informací, spotřeby zboží a služeb a reprodukce pracovní síly. Města jsou i nadále důležitá jako výraz způsobu života. Z probíhající diskuse vyplývá, že budoucnost urbánní geografie závisí na distinktivní roli města v rámci pokročilé kapitalistické ekonomiky a částečně i na vyjasnění role prostoru v sociálních vztazích. Možná konvergence mezi jednotlivými přístupy v urbánní geografii povede skrze studium klíčových témat, jakými je například vztah mezi strukturou a jednáním (agency).

Vývoj urbánní geografie však nespočívá v ještě preciznější analýze stále větších souborů dat. Daleko hlouběji bude ovlivňován rolí geografů v oblastech komunitního plánování a městské politiky. (Thrift, Walling, 2000)

Měřítko výzkumu města

městská čtvrť

- území vyjadřující obvykle určitou homogenitu ve fyzických, socio-ekonomických či etnických znacích
- místo s vyjádřeným společnými zájmy a projevovanou solidaritou
- často lze v kontextu čtvrti zkoumat ekonomický úpadek, revitalizační procesy, rezidenční segregaci, úroveň služeb, politické vyjádření zájmů

město

- vnitřní strukturace
- zkoumá se role měst v národní, regionální či globální ekonomice a to jak je socio-prostorová forma města ovlivněna jeho ekonomickou rolí

- je zkoumán způsob řízení města, rozložení síly/moci, síla města směrem k ovlivňování národních politik, plánovací praxe

region

- je arénou pro zkoumání expanzivních procesů pramenících ve městě, studium ekologické stopy města

národní úroveň

- vzájemná konkurence měst, territorial competitiveness, účinkování urbánních a sektorových politik

globální systém měst

- role města v politické globální ekonomice, reakce na globalizační procesy, otázka NIDL, global cities

Literatura a zdroje:

- BASSETT, K., SHORT, J. (1989): Development and Diversity in Urban Geography. In: Gregory, D., Walford, R. (eds.): Horizons in Human Geography. Macmillan, London, s. 175-193.
- HERBERT, D. T., THOMAS, C. J.(1997): Cities in Space, Cities as Place. David Fulton Publishers, London, 378 s.
- JOHNSTON, R. J. (2000): Urban geography. In: Johnston, R. J., Gregory, D., Pratt, G., Watts, M. (eds.): The Dictionary of Human Geography. Blackwell, Oxford, s. 875-878.
- PACIONE, M. (2001): Urban Geography: A Global Perspective. Routledge, London, 663 s.
- SAUNDERS, P. (1985): Space, the City and Urban Sociology. In: Gregory, D., Urry, J. (eds.): Social Relations and Spatial Structures. Macmillan, London, s. 67-89.
- SMITH, S. J. (1994): Urban Geography in a Changing World. In: Gregory, D., Martin, R. and Smith, G., (eds.): Human Geography - Society, Space and Social Science. Macmillan Press, Houndmills, s. 232-251.
- WECLAWOWICZ, G. (2003): Geografia społeczna miast. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 80 s..

Reader:

- WIRTH, L. (1964): Urbanism as a Way of Life. Chicago University Press, Chicago, pp 60-83 (GMreader1_1_Wirth. pdf)